EXPRIMAREA RUDENIEI DE SÂNGE ÎN LINIE COLATERALĂ ÎN LEXICUL DIALECTULUI ISTROROMÂN. TERMENI MOŞTENIȚI ŞI ÎMPRUMUTAȚI

Gabriel Bărdăşan
Universitatea de Vest, Timişoara

Expressing consanguinity in collateral direction in the Istro-Romanian dialect. Borrowings and inherited terms (Abstract)

The paper analyses a group of lexemes from the semantic field of kinship (the terms that express consanguinity in collateral direction) in the Istro-Romanian dialect.

The aspects analysed are etymology, semantic specialization, the terms' degree of stability and their occurrence in the Istro-Romanian linguistic territory. We also examined the relationship between the borrowings and the inherited terms and we compared the Istro-Romanian terms with those that can be found in other Romanian dialects.

The paper emphasizes the fact that the Croatian influence is strong, even in the basic vocabulary of the Istro-Romanian dialect, the most stable part of any idiom.

In orice idiom, grupul lexemelor prin care se desemnează rudenia reprezintă o componentă esențială a fondului principal lexical, deoarece aceşti termeni sunt frecvent folosiți în actul comunicării lingvistice, au un grad de stabilitate mai mare în limbă şi pentru că o parte din ei au o vechime considerabilă. Elementele care compun acest câmp semantic formează două paradigme lexicale, în funcție de opoziția semantică/rudenie naturală/ - /rudenie socială/. Ambele paradigme permit o altă divizare: grupul lexemelor care exprimă rudenia naturală (de sânge) conține pe de o parte termeni ce implică înrudirea în linie dreaptă, iar pe de altă parte termeni care desemnează înrudirea în linie colaterală; grupul lexemelor referitoare la rudenia socială se împarte în termeni care exprimă rudenia prin încuscrire (alianță) şi termeni ce desemnează rudenia convențională.

Lucrarea noastră îşi propune să analizeze grupul lexemelor care exprimă rudenia de sânge în linie colaterală în dialectul istroromân (*frate – soră, unchi – mătuşă, nepot$_2$ – nepoată$_2$, văr – vară*). Fiecare noțiune este urmărită independent, prezentându-se toți termenii prin care este desemnată în dialectul istroromân. Aceştia sunt analizați sub aspect etimologic, în ceea ce priveşte specializarea semantică, gradul lor de stabilitate, răspândirea în spațiul lingvistic istroromân. De asemenea, s-a avut în vedere raportul dintre termenii moşteniți şi cei împrumutați, comparația cu celelalte dialecte ale limbii române.

Materialul analizat a fost extras din atlasele lingvistice, din monografiile şi glosarele publicate până în prezent, precum şi din răspunsurile primite de Ugo Pellis la chestionarul Atlasului lingvistic italian.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

FRATE

Termenul de FRATE, FRAȚI este un cuvânt moştenit din lat. *frātĕr*, *frātrem*[1] (Puşcariu, EW 644, CDDE 635, DER 3477) şi comun tuturor dialectelor limbii române: dr., ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *fråte*.

În dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 220: *frâte*, *frâts*, de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 112): *fråte* (Jeiăn, Suşüevița, Sucodru şi Noselo), *frate* (Gradine), *fråtele* (Bârdo), *fratele* (Letai); de Popovici II 110: *fråte*, *-le*, glosat prin germ. „Bruder", de Puşcariu, SI III 310, Coteanu, Cum dispare o limbă 21, Cantemir 166, Kovaček, Descrierea istroromânei 198, Sârbu-Frățilă 213, care oferă şi un context ilustrativ: „čåsta-i fiùa lu fråtele" (aceasta este fiica fratelui), Kovaæec, Rječnik 81: *fråte, -le, frą̊t, -i.*

Cuvântul a fost consemnat şi de ALR I/II, h. 159 FRATE în cele două puncte de anchetă istroromâne: *frœate, frœaț* (Bârdo), un, doi *frą̊ț* (Jeiăn).

Pentru exprimarea raportului FRATE BUN – FRATE VITREG în istroromână se folosesc, pe lângă termenul generic de *fråte*, atât cuvinte compuse, cât şi perifraze. Astfel, pentru noțiunea de FRATE BUN, ALRM I/II, h. 222 înregistrează compusul *véri fruate* la Bârdo şi termenul generic *frate* la Jeiăn, iar ALR I/II, h. 160 oferă câte un exemplu ilustrativ pentru cele două puncte anchetate: *cấsta-i me véri fruáte* (Bârdo, pct. 01) şi *cấsta-i a mev fråte* (Jeiăn, pct. 02). În celelalte dialecte sud-dunărene avem aceeaşi situație (fie termenul generic, fie compuse sau structuri perifrastice: ar. *frate* şi parțial *frate bun*, megl. *frati* şi *frati de un tată* (ALR I/II, h. 160). Noțiunea de FRATE VITREG nu este desemnată în istroromână printr-un termen specializat, ci se face apel la structuri perifrastice: *câ̆sta-i nu-i me fruáte právi* la Bârdo şi *a mev fråte nu-i prâvile* la Jeiăn (ALR I/II, h. 161), ir. *pravi* raportându-se la cr. *pravi*. Când se precizează clar după care părinte se stabileşte rudenia de sânge între frații vitregi, în dialectul istroromân se folosesc tot perifraze care conțin şi cuvântul frate: noțiunea de FRAȚI DUPĂ TATĂ este numită prin perifraza *po de fråte, po de sóra* (ALR II, h. 134), unde *po* reprezintă un împrumut din cr. *pô* „jumătate", iar noțiunea de FRAȚI DUPĂ MAMĂ este desemnată prin perifrazele: *fraț òi pi múmă* şi *fraț adunáț* la Jeiăn (ALR II, MN, [2625], p. 65). În celelalte dialecte sud-dunărene observăm existența unor structuri perifrastice sau a unor cuvinte specializate: ar. *parafrate adus di afuar* (parțial folosit), *frati di năpoi*; megl. *bébe*, parțial folosit (< mbg. *bebi*) şi *frati flat*[2].

Noțiunea de FRATE este desemnată în istroromână, pe lângă cuvântul moştenit din latină, şi prin termeni împrumutați din croată. Un asemenea termen este cuvântul *brą̊t*, atestat de Cantemir 159, de Sârbu-Frățilă 193: *brą̊t* (< cr. *brat* „frate"). Cuvântul este atestat şi în limba română cu acelaşi sens, iar regional cu sensul de

[1] Forma din limba română reprezintă în acelaşi timp nominativul şi acuzativul latin, acesta din urmă devenit *frătem* prin disimilarea lui *r* (CDDE 635).

[2] Vezi V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 114.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

„frate mai mare" şi se raportează la vsl. *БРАТ*. Istroromânul *braine moi* „frăţiorul meu, frăţioare" este „luat de-a dreptul din croăţeşte"[3], precizează Sextil Puşcariu, (< cr. *brâjne moi*, vocativul lui *brâjen* „frăţior", hipocoristic de la *brat* „frate"), formă atestată de Puşcariu, SI III 287, 305.

Un alt cuvânt, împrumutat în dialectul istroromân din croată, este *brâtit''* „frăţior" care se raportează tot la cr. *brat*, fiind un derivat cu sufixul diminutival *–ič*. Acest împrumut a fost atestat de Sârbu-Frăţilă 193, care oferă şi un context exemplificator: „Noi, smo zermâni. Io şi ie. Fil'u a lu sore. Cao brât'it" (Noi suntem veri. Eu şi el. Fiul surorii lui. Ca frăţiorii).

Pentru a-l desemna pe „fratele mijlociu", istroromâna foloseşte pe lângă substantivul *fråte* un adjectiv împrumutat din croată: *srédnile, srédna* „mijlociu, mijlocie", formă atestată de Kovačec, Rječnik 181 la Jeiăn: *čela srédnile fråte* „fratele mijlociu".

SORĂ

Cuvântul SORĂ este continuatorul lat. *soror, -oris* (Puşcariu, EW 1608, ILR II 306, DER 8006). În cazul limbii române, rezultatul normal al evoluţiei fonetice, sor, a fost adaptat ulterior la declinarea substantivelor feminine, devenind soră. Forma etimologică se mai foloseşte regional (în Transilvania de Vest şi în Banat: cf. „Floare albă *sor* cu prunu"[4]) sau în anumite sintagme: *sor(u)-mea, sor(u)-ta, sor(u)-sa*.

În ceea ce priveşte răspândirea termenului în dialectele române sud-dunărene se observă că lat. *soror* s-a păstrat în toate cele trei dialecte: ar. *sor(ă), suror/surări*, megl. *soră, surori*, ir. *sor(ă), surăr*.

Pentru dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 345: *sor, surór*, de Popovici II 150: *sor, surăr*, de Puşcariu SI III 258: *sor*, de Coteanu, Cum dispare o limbă 24, de Cantemir 180, de Kovačec, Descrierea istroromânei 198: *sora* „soră", *sor*, în partea de sud, de Sârbu-Frăţilă 227: *sora, suror* (*surăr*), de Kovačec, Rječnik 179: *sor, sora, sorâr, -le* (Suşüevița), *o sor, sora, do sorâr, sorârle* (Bârdo), *o sora, sora, do surâr, surârle (Jeiăn)*.

După cum dovedesc atestările, termenul de SORĂ are două variante, una specifică părţii sudice *sor* şi una specifică părţii nordice *sora* a teritoriului lingvistic istroromân.Aceeaşi repartiţie spaţială a celor două variante o dovedesc datele oferite de ALR I/II, h. 163 SORĂ-MEA: *ĉásta-i me sor* (Bârdo) şi *a mie sóra* (Jeiăn).

Pe lângă termenul moştenit din latină, pentru a desemna noţiunea de soră apare şi un împrumut, *sestra*, care trebuie raportat la cr. *sestra*[5].

[3] S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, III, Bucureşti, 1929, p. 287.
[4] Vezi V. Frăţilă, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 25.
[5] Vezi Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna, relaţii lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staff, 1998, p. 292.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

UNCHI

În limba română, termenul de UNCHI este probabil continuatorul formei din latina vulgară **unc(u)lus, -um*, scurtată din lat. *avunculus* (Puşcariu, EW 1809, REW 838, DER 9054). Acest tip de rudenie, exprimat în dacoromână printr-un termen moştenit, este redat în dialectele româneşti sud-dunărene prin împrumuturi din idiomurile cu care au intrat în contact. Spre deosebire de română, unde noţiunea de unchi este desemnată printr-un termen general, împrumuturile existente în dialectele sud-dunărene, în special în dialectul istroromân, pun în evidenţă o specializare semantică. De exemplu, pentru UNCHI „fratele tatălui" avem ar. *lală*, megl. *ĉiĉi* şi *baie*, ir. *barba*, *strıţ* (v. ALR I/II, h. 165; ALRM, h. 232), iar pentru UNCHI „soţul mătuşii" apar ar. *tetă*, *lală*, megl. *tetin*, ir. *barba*, *tetîc* (v. ALR I/II, h. 166, ALRM, h. 233).

În cazul lexicului istroromânei, această specializare semantică este mult mai extinsă şi este determinată de structura socială slavă (mai ales de cea croată), diferită de cea românească, la care a trebuit să se adapteze. Astfel, comparativ cu româna, care are un termen unic pentru „unchi", deci nu diferenţiază „fratele tatălui" de „fratele mamei", la slavi, şi în special la croaţi, unde din punct de vedere juridic tradiţional era important să se distingă dacă este vorba de fratele tatălui sau al mamei, există doi termeni. Istroromânii, un grup restrâns în masa de slavi, au acceptat această distincţie şi au înlocuit vechiul unchi cu termeni noi, preluaţi din croată: *striţ* şi *uiâţ*[6].

Ir. STRIŢ „unchi (fratele tatălui)" este continuatorul cr. *stric* şi a fost atestat de Maiorescu 123, Byhan 354, Popovici II 153, Puşcariu, SI III 228, Cantemir 181 şi 182, unde dă forma *ştriţ*, Sârbu - Frăţilă 281, Kovačec, Rječnik 184. Termenul a fost consemnat în ALR I/II, h. 165: *ur stríţ, doi striţ*, la Jeiăn şi în ALRM I/II, h. 232: *striţ* (Jeiăn).

Ir. UIŢ „unchi (fratele mamei)" (< cr. *ujec*, *ujac* „idem") e atestat de Maiorescu 127, Byhan 374, glosat prin germ. „Onkel von mütterlicher Seite", de Popovici II 162, de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 138): *uiăţ* la Jeiăn, de Puşcariu SI II 236, de Cantemir 184, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199: *uiâţ*, Scărlătoiu 284, Sârbu – Frăţilă: *uiţ/uieţ*, din scr. *uja*, *ujak*, pl. *ujaci*, Kovačec, Rječnik: *uiâţ, ui(â)tu, uiture, -urle* la Jeiăn.

Un alt termen care desemnează unchiul, de data aceasta „soţul mătuşii", este TETÎC[7], cuvânt împrumutat din cr. *tétak*, care are acelaşi sens, şi care a fost consemnat la Jeiăn de ALR I/II, h. 166 UNCHI$_2$ „soţul mătuşii": *tetîcule* (voc.); *doi tetîcure* şi de ALRM I/II, h. 233: *tetîc*. Termenul a fost atestat de Sârbu - Frăţilă 288: *tetac, tetač*, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, de Kovačec, Rječnik 196: *tetâc, -u, tetâcure, -urle*, la Jeiăn.

[6] Vezi A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, EA, 1971, p. 198-199.

[7] Şi în celelalte dialecte româneşti regăsim acest împrumut de origine slavă: ar. *tetă*, *tetâ*, megl. *tetine*, *tetin*, dr. *tete*.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

În istroromână mai există un cuvânt prin care se exprimă noţiunea de „unchi”, BARBA / BÅRBA, dar de această dată prin termenul respectiv se desemnează atât fratele tatălui, cât şi fratele mamei sau soţul mătuşii. Ir. bårba este un împrumut din ven. barba, preluat prin intermediul cr. barba „zio”. Termenul a fost atestat de Popovici II 91: bårbe, de Cantemir 158: barba, de Kovačec, Eléments italiens, 167: bárba/bårba, de Kovačec, Rječnik 36: bårba, bårbi la Bârdo. Kovačec precizează de asemenea că bårba este utilizat şi ca termen de respect în adresarea către persoanele adulte de sex masculin[8].

ALR I/II, h. 165 UNCHIU$_1$ notează la Bârdo *ur buárba*, *do buarbi*, iar h. 166 UNCHIU$_2$ „soţul mătuşii” notează tot *buárba*. Aceleaşi forme le regăsim în ALRM I/II, h. 232, h. 233. Ugo Pellis în ALI, la întrebarea 1446 ZIO consemnează doar din Briani (Bârdo) răspunsul *bωrba*.

MĂTUŞĂ

În dialectele limbii române, noţiunea de MĂTUŞĂ are, într-o anumită măsură, un traseu similar echivalentului său masculin („unchi”). Astfel, observăm că numai în dacoromână avem un termen moştenit din latină pentru desemnarea acestei noţiuni, *mătuşă*, trimiţând la lat. *mĭta*, în loc de *amĭta, -am*, cu afereza lui *a-* şi cu adăugarea sufixului *–uşe* (Puşcariu, EW 1054, CDDE 1075, REW 424, DER 5167). Celelalte dialecte româneşti desemnează această noţiune prin cuvinte împrumutate de la popoarele de origine slavă: ar., megl., ir. *tetă, teta*, ir. *strina, uina*.

Pentru desemnarea noţiunii de „mătuşă” în lexicul dialectului istroromân regăsim aceeaşi specializare semantică a cuvintelor împrumutate, întâlnită şi în cazul corespondentului masculin. Ir. STRINA o desemnează pe „mătuşă (sora tatălui)” şi este continuatorul cr. *strina*, care are acelaşi sens. Cuvântul a fost atestat de Maiorescu 124, Byhan 354, Popovici II 152, Cantemir 181, Sârbu - Frăţilă 281, Kovačec, Rječnik 184.

Ir. UINA „mătuşă (după mamă)”, împrumutat din cr. *ujna*, a fost consemnat de Maiorescu 127, de Byhan 374 care îl glosează prin germ. „Tante von mütterlicher”, Popovici II 162, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frăţilă 292, Scărlătoiu 284.

Un alt cuvânt utilizat în istroromână pentru a desemna „mătuşa” este TETA, dar, spre deosebire de ceilalţi termeni, acesta are atât sensul de „mătuşă (sora mamei)”, cât şi pe cel de „mătuşă (soţia unchiului)” şi provine din cr. *teta* „mătuşică, tanti”, cf. slov. *teta* cu acelaşi sens. Îl găsim atestat la Popovici II 159, Puşcariu, SI, III 327, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frăţilă 288, la Scărlătoiu 284. Termenul este consemnat şi de atlasele lingvistice, ALR I/II, h. 167 MĂTUŞĂ: *ura téta, do téta* la Bârdo, *téta*, do tét˜, la Jeiăn, iar h. 168 MĂTUŞĂ „soţia unchiului”: *téta* la Bârdo, dar *cumnåta, cumnåte* la Jeiăn, date consemnate şi de ALRM I/II, h.

[8] Vezi A. Kovačec, *Eléments italiens du lexique istroroumain*, în „Linguistica”, XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 167.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

234, 236. În ALI, Ugo Pellis la întrebarea 1449 ZIA notează doar răspunsul din Briani (Bârdo): *téta*.

NEPOT - NEPOATĂ

În română, NEPOT este un termen care exprimă grade de rudenie diferite: pe de o parte rudenia de sânge în linie dreaptă (în raport cu bunicii), iar pe de altă parte rudenia de sânge în linie colaterală (în raport cu unchii şi mătuşile). Termenul din limba română se explică din lat. **nepotus, -um* (REW 5890, ILR II 303, CDDE 1225) şi este atestat în toate cele patru dialecte ale sale: dr. *nepot*, ar. *nipot*, mgl. *nipot*, ir. *nepot* şi *neput*.

Cuvântul de origine latină NEPOT a fost atestat de-a lungul timpului cu sensul germ. „Neffe" de Byhan 287, de Popovici II 129, de Kovačec, Rječnik 128: *nipót, -u, nipoț, -i* (Bârdo), glosat „nećak".

Pentru desemnarea acestui tip de înrudire se folosesc şi echivalente de origine croată, dar foarte specializate semantic: BRATÅN „fiul fratelui" (< cr. reg. *bratan*), atestat de Byhan 199, de Popovici II 94: *bratån, -u*, pl. *–i* şi de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 124): *me bratån*, la Susńevița, glosat în it. „figlio del fratello", de Kovačec, Rječnik 41: *brat''ån, -u, -ø, -i* „nećak (po bratu)" la Bârdo; ŠESTRIĆ „fiul sorei" (cr. reg.sestrić) atestat de Bartoli în liste (Puşcariu, SI III 124): me šestrič la Susńevița, glosat în it. „figlio della sorella".

Asemenea corespondentului său masculin, substantivul NEPOATĂ, derivat în limba română de la NEPOT, are sensuri şi accepțiuni paralele. Pentru a exprima înrudirea de sânge în linie colaterală față de fiica fratelui sau sorei, legătură pentru care, în limba română avem tot cuvântul *nepoată*, în dialectul *istroromân* se folosesc următorii termeni: BRATÅNĘ „fiica fratelui", înregistrat în listele lui Bartoli (Puşcariu, SI III 124): *mę bratånę*, la Susńevița, explicat prin it. „figlia del fratello", de Kovačec, Rječnik 41: *brat''ånę, -a, -e, -ele* „nećakinja (po bratu)" la Bârdo; ŠESTRIȚNĘ „fiica sorei" (< scr. reg. *sestrična*), notat în listele lui Bartoli (Puşcariu, SI III 124): *mę šestriținę*, la Susńevița, glosat prin it. „figlia della sorella", de Byhan 336; la Cantemir 181: *stricine*.

VĂR – VARĂ

Raportul de înrudire dintre copiii fraților şi surorilor se exprimă în limba română prin cuvântul VĂR, f. VARĂ, care este continuatorul lat. *consobrīnus vērus* „văr adevărat". Prin contaminare semantică, adjectivul vērus a preluat sensul substantivului consobrīnu,s care apoi a dispărut (Puşcariu, EW 1856, DER 9164).

Termenii de *văr, vară* sunt răspândiți în tot dialectul dacoromân, apar mai rar în aromână şi meglenoromână: ar. *ver* (m.), *veară* (f.), megl. *ver* (m.) şi *prima ver*, femininul neapărând decât în compusul *prima veri*. În cele două dialecte sud-dunărene acest termen este concurat tot de un cuvânt de origine latină, de fapt de primul element al compusului lat. *consobrīnus vērus*, contaminarea semantică realizându-se în sens invers: ar. *cusurin* (m.), *cusurină* (f.), megl. *cusurin* (m.), *cusurinî*. Continuatorii lat. *consobrīnus* în aromână şi meglenoromână au o circulație generală. Spre deosebire de

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

celelalte trei dialecte ale limbii române, care păstrează termeni moşteniţi din latină pentru a desemna noţiunea de „văr, vară”, dialectul istroromân redă această noţiune prin două cuvinte împrumutate din italiană, lat. *vērus, -a, -um* nefiind păstrat în acest dialect decât cu valoare de adjectiv: *veru* „adevărat” (Puşcariu, EW 1856, DER 9164).

Cei doi termeni de origine italiană, intraţi probabil în istroromână prin intermediul unui grai croat din Istria, au zone de cuprindere diferite: ir. *cuiín, cuina* (< it. dial. *cuin, cuina* = it. *cugino, cugina* „văr, vară”) este specific părţii de sud a teritoriului lingvistic istroromân, pe când ir. *zârmån, zârmåna* (< it. ven. *zerman, zermana* „văr, vară”) apare la Jeiăn, deci în partea nordică a teritoriului lingvistic istroromân.Această repartiţie teritorială a celor două lexeme a fost atestată de-a lungul timpului în lucrările consacrate istroromânei şi în atlasele lingvistice. Ir. *cuiín, cuina* a fost atestat de Cantemir 163, de Kovačec, *Eléments italiens* 167, Sârbu - Frăţilă 202, Kovačec, Rječnik 57, la Bârdo, Scărlătoiu 284. ALR I/II, h. 173, 174 notează în punctul 01 (Bârdo): *cuiín părvi, doi cuiíü*, respectiv *cuiínă, do cuiíne*. Celălalt termen, ir. *zârmån, zârmåna* a fost consemnat de Kovačec, Istroromâna 582, Sârbu - Frăţilă 304, Kovačec, *Eléments italiens* 167 şi Rječnik 222, la Jeiăn. ALR I/II, h. 173 notează în punctul 02 (Jeiăn) *ur zărmån, doi zărmån*, iar h. 174: *úra zărmắnă, do zărmắne*.

Veria, ca rudenie, cunoaşte diverse grade, aceste diferenţieri fiind diferit marcate în cele trei dialecte sud-dunărene ale limbii române. Noţiunea de VĂR PRIMAR / VARĂ PRIMARĂ „copiii fraţilor sau surorilor între ei” este redată astfel: ar. *cusurin ver* (m.), *cusurină veră* (f.), ar. *prot cusurin*[9] (m.), *protă cusurină* (f.) şi *prota cusurină-veară* (f.); megl. *prot cusurin* (m.), *pruată cusurină* (f.) şi *prima ver* (m.), *prima veri* (f.); ir. *pŗvi cuiín* (m.), *pŗva cuiínă* (f.) la Bârdo şi *pŗvile zărmắn* (m.), *pŗva zărmắnă* (f.) la Jeiăn (ALR I/II, h. 175, 176).

Pentru a denumi noţiunea de VĂR / VARĂ DE GRADUL AL II-LEA „fiecare din copiii verilor/verelor primari(e) între ei” în dialectele româneşti sud-dunărene avem: ar. *al doilea cusurin* (m.), *al doilea cusurin-ver* (m.) sau *δéftir cusurin* (m) şi *an-daaua-cusurină* (f.), *an duaălea cusurină veară* (f.) sau *δeftiră cusurină* (f); megl. *al doilea cusurin* (m.) şi *dóila viăr*; ir. *doile cuiin* (m.), *dova cuiină* (f.), la Bârdo şi *a doiile zărmån* (m.), *a dova zărmånă* (f.), la Jeiăn (ALR I/II, h. 177, 178).

CONSIDERAŢII FINALE

Clasificând din punct de vedere etimologic cuvintele care exprimă rudenia de sânge în linie colaterală rezultă următoarea repartiţie:

a) termeni de origine latină: *fråte* (< lat. *frāter, frātrem*), *sor(ă)* (< *soror, sororis*), *nipot* (< lat. **nepot, -us*). Din analiza comparativă a termenilor care redau aceleaşi noţiuni şi în celelalte dialecte se observă faptul că cei trei termeni sunt continuaţi în toate dialectele: lat. FRATER, FRATREM: ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *fråte*, dr. *frate*; lat. SOROR, SORORIS: ar. *sor(ă)*, megl. *soră*, ir. *sor* în graiurile din sud, *sora* în graiul nordic, dr. *soră*; lat. NEPOT, -US: ar., megl., ir., dr. *nepot*. Pe baza

[9] Ar. *prot* provine din gr. *προττος* „primul”.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

aceleiaşi comparaţii putem constata absenţa unor termeni latineşti din unele dialecte, printre care se numără şi cel istroromân, şi înlocuirea lor prin împrumuturi. Lat. *UNCULUS, -UM este continuat doar de dr. *unchi*, celelalte dialecte cunosc diverse împrumuturi specializate semantic. Astfel, avem ar. *lală*, megl. *ĉiĉi* şi *baie*, ir. *striț* pentru „unchi, fratele tatălui”, ar. *tetă, lală*, megl. *tetin*, ir. *tetâc* pentru „unchi, soţul mătuşii”, ir. *uiț* pentru „unchi, fratele mamei” şi ir. *barba* pentru „unchi, în general”. Lat. AMITA, -AM / MITA + suf. *–uşe* este continuat numai de dr. *mătuşă*, în celelalte dialecte apărând termeni împrumutaţi: ar., megl., ir. *tetă/teta*, ir. *strina* „mătuşă, sora tatălui”, uina „mătuşă, sora mamei”. Cauza pierderii termenilor de origine latină o constituie caracterul relativ neutru al acestora din punct de vedere semantic spre deosebire de termenii împrumutaţi, caracterizaţi printr-o puternică specializare semantică. În cazul lat. CONSOBRĪNUS VĒRUS observăm reflexe diferite în dialectele care continuă această structură. Prin contaminare semantică, unul din cei doi termeni preia şi sensul celuilalt, dar această direcţie de contaminare diferă în dialectele româneşti: în dacoromână adjectivul *verus* preia şi conţinutul semantic al substantivului *consobrinus* şi ajunge să denumească acest tip de rudenie, dr. *văr*; în aromână şi meglenoromână primul termen preia şi sensul celui de-al doilea: ar. *cusurin, cusurină*, megl. *cusurin, cusurinî*. În cele două dialecte sud-dunărene apare şi forma continuată în dacoromână, dar este mai rar folosită: ar. *ver, veară*, megl. *ver, veri*. Dintre dialectele limbii române doar istroromâna nu continuă structura din latină, în acest dialect în locul termenilor moşteniţi apărând două cuvinte împrumutate din italiană prin intermediul croatei: ir. *cuiín, cuina* şi ir. *zârmån, zârmåna*.

b) termenii de origine croată predomină în această subgrupă din câmpul semantic al înrudirii şi desemnează majoritatea noţiunilor avute în vedere: *brât* „frate” (< cr. brat), existent şi în dr. *brat* „frate mai mare” (< vsl. *БРАТ*); *braine moi* „frăţiorul meu” (< voc. de la cr. *brâjen* „frăţior”, hipocoristic de la *brat* + adj. pron. *moĭ* „meu”), *bratit* „frăţior” (< cr. *brat* + *-ić*), *sestra* „soră” (< cr. *sestra*), *striț* „unchi, fratele tatălui” (< cr. *stric*), *strina* „mătuşă, sora tatălui” (< cr. *strina*), *uiț* „unchi, fratele mamei” (< cr. *ujec, ujac*), *uina* „mătuşă, sora mamei” (< scr. ujna), *tetâc* „unchi, soţul mătuşii” (< cr. *tetak*), *teta* „mătuşă, în general” (< cr. *teta*, cf. slov. *teta*), *bratån* „nepot, fiul fratelui”, *bratâne* „nepoată, fiica fratelui” (< cr. reg. *bratan*), *šestrić* „nepot, fiul sorei”, *šestriţne* „nepoată, fiica sorei” (< cr. reg. *sestrić, sestrična*). Numărul mare al împrumuturilor croate şi nuanţarea semantică a acestora comparativ cu termenii de origine latină sunt determinate de presiunea intensă a croatei asupra istroromânei şi de structura socială croată care este diferită de cea a românilor.

c) termeni de origine italiană: *barba/bårba* „unchi, în general” (it. ven. *barba*), *cuiin, cuina* „văr, vară” (< it. dial. *cuin, cuina* < it. *cugino, cugina*) şi *zârmån, zârmåna* „văr, vară” (< it. ven. *zerman, zermana*). Aceşti termeni au pătruns în dialectul istroromân prin intermediul croatei.

d) cuvinte compuse: *veri fruate* „frate bun”, *fråte srednile* „fratele mijlociu”, *pŗvi cuiín, pŗvile zărmå̆n* „văr primar” şi *pŗva cuiínă, pŗva zărmå̆nă* „vară primară”,

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

doile cuiin, a doiile zărmån „văr de gradul al II-lea” şi *dova cuină, a dova zărmână* „vară de gradul al II-lea”. Cuvintele compuse evidenţiază îmbinarea termenilor de origine latină cu cei croaţi şi italieni.

e) perifraze: *čăsta nu-i me fruate pravi sau a mev fråte nu-i prăvile* „frate vitreg”, *po de fråte, po de sora* „fraţi după tată”, *fraţ di pi mumă* sau *fraţ adunaţ* „fraţi după mamă”.

Structura lexicală a dialectului istroromân, în cazul nostru cea a unei subunităţi din câmpul semantic al înrudirii, scoate în evidenţă faptul că dialectul istroromân nu e perfect unitar. Teritoriul lingvistic istroromân are două subunităţi regionale, una de nord (Jeiăn) şi una de sud (aşezările aflate la sud de Monte Maggiore). Diferenţele sunt marcate şi de grupul de lexeme analizat: noţiunea de „văr” este desemnată în nord printr-un cuvânt împrumutat din dialectul veneţian al limbii italiene ir. *zârmån*, iar în sud printr-un alt împrumut din italiană ir. *cuiin*; ir. *teta* are sensul de „mătuşă, în general” în ambele graiuri, dar pentru a numi „mătuşa, soţia unchiului” în sud se păstrează *teta*, pe când la Jeiăn e folosit *cumnåta*. Chiar şi în articularea cuvântului moştenit *soră* există diferenţe: în sud se păstrează forma etimologică *sor*, în nord apare forma reorientată după substantivele feminine terminate în *–ă*. Aceste diferenţe sunt explicabile prin lipsa coeziunii lingvistice care s-ar fi putut crea prin lărgirea funcţiilor acestui idiom, limitat la cadrul familiei sau al casei.

Cu toate că lexemele analizate aparţin fondului principal lexical, parte a vocabularului considerată drept conservatoare şi păstrătoare a termenilor moşteniţi, putem constata că în dialectul istroromân numărul lor este relativ redus, împrumuturile de origine croată tinzând să-i înlocuiască. Cauzele acestei direcţii de evoluţie a idiomului sunt: izolarea istroromânei într-un spaţiu lingvistic slav, bilingvismul, căsătoriile mixte, schimbările social-economice şi prestigiul croatei.

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALI: Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis*. Parte prima: Questioni 1-1512, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte seconda: Questioni 1513-3338, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.

ALR I / II: *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II: *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.

ALRM II / I: *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (termeni înrudiţi)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)

Byhan: Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechstes Jahresbericht des Instituts für rümänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.
Cantemir, Texte: Traian Cantemir, Texte istroromâne, Bucureşti, EA, 1959.
CDDE: I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.
Ciorănescu, DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001.
Coteanu, *Cum dispare o limbă*: Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna*) [Bucureşti], 1957.
Frăţilă, *Contribuţii*: Vasile Frăţilă, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993.
ILR II: *Istoria limbii române*, vol. II, (redactor responsabil Ion Coteanu), Bucureşti, EA, 1969.
Kovačec, *Descrierea istroromânei*: August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.
Kovačec, *Eléments italiens*: August Kovačec, *Eléments italiens du lexique istroroumain* în „Linguistica", XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 159-175.
Kovačec, *Istroromâna*: August Kovačec, *Istroromâna* în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 550-591.
Kovačec, Rječnik: August Kovačec, *Istrorumunsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.
Maiorescu, *Itinerar*: Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*, ed. a II-a, publicată de Titu Maiorescu, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1900.
Popovici II: Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, II, Halle a. d. Saale, 1909.
Puşcariu, EW: Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
Puşcariu, SI II-III: Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu Matteo Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, Bucureşti, 1929.
REW: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etimologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, Carl Winter Universität, 1968.
Sârbu – Frăţilă: Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998.
Scărlătoiu, *Istroromânii*: Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staff, 1998.
Scurtu, *Termenii de înrudire*: Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.

BDD-A3619 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:56 UTC)